

Lukijalle

Ensimmäinen varhaiskasvatuksen uskontokasvatuksen tutkimuksen äärelle keskittyvä valtakunnallinen symposium järjestettiin Helsingin yliopistossa vuonna 2000. Symposium toteutettiin jälleen lokakuussa 2020 Helsingin yliopiston kasvatustieteellisessä tiedekunnassa Katsomuskasvatuksen symposiumina. Nimenvaihdos liittyy käsitteelliseen muutokseen opetussuunnitelma-ajattelussa. Symposiumin teemaksi valittiin Lapsi katsomuksellisena ajattelijana. Varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen ohjaavissa asiakirjoissa kasvua ja oppimista kuvataan tapahtumana, jossa toiminta, tunteet, aistihavainnot, keholliset kokemukset ja ajattelu yhdistyvät - lapsen ajattelu on siis hyvin kokonaisvaltaista. Symposiumin julkaisu avaa ajankohtaisen pohdinnan varhaiskasvatukseen pedagogiikasta, johon liittyy tällä hetkellä paljon epävarmuutta ja kysymyksiä. Tässä pohdinnassa haluamme nostaa keskiöön lapsen ajattelun ja kokemuksen.

Symposium on tärkeä osa suomalaista varhaiskasvatus- ja uskontokasvatustraditiota. Tässä hienossa perinteessä kohtaavat teoria ja käytäntö, akateeminen tutkimus ja varhaiskasvatuksen toimintaperiaatteet. Symposium on kiinnostanut laajalti tutkijoita, varhaiskasvatuksen parissa työskenteleviä opettajia, kasvattajia, kouluttajia, asiantuntijoita, opiskelijoita ja eri sidosryhmien edustajia. Tällä kertaa tapahtumaa järjestivät yhteistyössä Helsingin yliopiston kasvatustieteellinen ja teologinen tiedekunta, Itä-Suomen yliopiston teologian osasto, UNESCO Chair in Values, Dialogue and Human Rights in Education, Kirkkohallitus, Ebeneser-säätiö, Nuori Kirkko ry, Kulttuuri- ja uskontofoorumi Fokus ry, Helsingin seurakuntayhtymä, Helsingin Ortodoksinen seurakunta, Seurakuntaopisto, Uskonnon, katsomuksen ja kasvatuksen tutkimusseura sekä Diakonia-ammattikorkeakoulu.

Koronatilanteen vuoksi tapahtuma striimattiin lähes 200 osallistujille, mikä mahdollisti osallistumisen eri puolelta Suomea. Artikkelikokoelman lisäksi symposiumin pohjalta julkaistaan kaksi videota katsomuskasvatuksen johtamisesta ja dialogikasvatuksesta, joista toinen on ruotsinkielinen. Varhaiskasvatuksen katsomuskasvatuksen tutkimus ja pedagogiikka soveltavat paitsi kasvatustieteellisiä, teologisia ja uskontotieteellisiä tieteentraditioita, mutta myös esimerkiksi sosiaalitieteellisiä, filosofisia sekä kasvatus- ja kehityspsykologisia näkökulmia. Symposiumin esityksissä tuli esiin hyvin poikkitieteellisyys ja moninäkökulmaisuus, toisaalta taas omaleimaisuus suhteessa esimerkiksi koulun katsomusopetukseen. Sisällöllisesti symposium nosti esiin varhaislapsuuteen kohdistuvan tutkimuksen ja sen pedagogisen soveltamisen merkityksen.

Varhaiskasvatusta ja esiopetusta ohjaavat normatiiviset asiakirjat sekä varhaiskasvatuslaki. Ne asettavat katsomuskasvatuksen pedagogiselle toiminnalle tavoitteet, joihin kuuluvat muun muassa avoimuus, moninaisuus, kunnioitus ja laaja-alainen yhteistyö. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (VASU 2018) ja Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (EOPS 2014) mukaan lasten kielellinen, kulttuurinen ja katsomuksellinen moninaisuus tulee nähdä rikkautena. Varhaiskasvatuslain (2018) pykälä kolme käsittelee varhaiskasvatuksen tavoitteita, jotka kaikki liittyvät katsomuskasvatukseen yhtenä varhaiskasvatuksen oppimisalueena. Varhaiskasvatuslaki yhdistää lasten katsomuksellisen taustan huomioimisen yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutumisen periaatteisiin: ”Varhaiskasvatuksen tavoitteena on antaa kaikille lapsille yhdenvertaiset mahdollisuudet varhaiskasvatukseen, edistää yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa sekä antaa valmiuksia ymmärtää ja kunnioittaa yleistä kulttuuriperinnettä sekä kunkin kielellistä, kulttuurista, uskonnollista ja katsomuksellista taustaa”. (Varhaiskasvatuslaki 2018, §3: 6).

Kirjan artikkelit kuvaavat teoreettisesti ja konkreettisesti erilaisia näkökulmia siitä, miten varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden mukaista lapsen kulttuurisen ja katsomuksellisen identiteetin kehittymistä tuetaan. Lisäksi pohditaan, miten lasten kanssa tutustutaan eri lapsiryhmässä oleviin katsomuksiin jokaisen taustaa, katsomuksia ja arvoja kuullen ja kunnioittaen. Esiopetussuunnitelman perusteissa (2016) korostetaan, että katsomuskasvatus tulisi liittää arjen asioihin, juhliin ja ajankohtaisiin tapahtumiin, joilla on uskonnollista tai katsomuksellista merkitystä. Edelleen varhaiskasvatuslakiin (2018) viitaten VASU:n arvoperustan kuvauksessa todetaan, että avoin ja kunnioittava suhtautuminen perheiden erilaisiin kieliin, kulttuureihin, katsomuksiin ja uskontoihin, perinteisiin sekä kasvatuskäsityksiin luo edellytyksiä hyvälle kasvatusyhteistyölle.

Kasvattaja kohtaa varhaiskasvatuksen arjessa erilaisia perheitä, joiden kanssa hänelle on mahdollisuus keskustella myös perheen katsomuksellisista näkemyksistä. Asiakirjatasolla ja lapsiryhmien arjessa katsomusten moninaisuus on tullut entistä näkyvämmäksi. Toisaalta moni varhaiskasvatukseen osallistuva lapsi kasvaa perheessä, jossa uskontoon liittyvä sanasto, kieli ja käsitteet eivät ole tuttuja. Varhaiskasvattaja saattaa miettiä, miten käsitellä uskontoja ja katsomuksia mikäli lasten ja heidän perheidensä suhde uskontoon ilmionä ja eri katsomuksiin on ohut tai vaihteleva. Katsomustietoinen opettaja ja kasvattaja tiedostaa katsomuksen merkityksen osana lapsen identiteettiä ja sen kehitystä. Hän myös ymmärtää oman katsomuksensa vaikutuksen työssään ja tunnistaa omien käsityksensä, asenteidensa ja uskomustensa vaikutuksen kasvatuksellisessa vuorovaikutuksessa. Katsomustietoisuus ammatillisen osaamisen osa-alueena on tärkeä osa kulttuurisesti, kielellisesti ja katsomuksellisesti vastuullista varhaiskasvatusta.

Lapsi tarvitsee aikuista oman katsomuksensa jäsentymisen tueksi. Kasvatusfilosofi Gert Biesta argumentoi sen puolesta, että lasta ei tulisi jättää yksin aikamme kasvatustrendien virtaan, jossa on muodikasta korostaa opettajuuden vanhanaikaisuutta ja oppijan itseohjautuvuutta. Hänen mukaan kasvatuksessa on välttämätöntä edellyttää, että on olemassa opettaja tai kasvattaja, joka tuo kasvatustilanteeseen jotain uutta – jotain, jota ilman kasvatusta ei ole olemassa. Jotta katsomuskasvatus voi toteutua mielekkäällä tavalla, tarvitaan myös pysähtymistä sen pohtimiseen, mitä on kasvatus tai mikä on kasvatuksen päämäärä. Jo aivan pientenkin lasten katsomuskasvatusta tarvitaan, jotta maailman moninaisuuden ymmärtäminen ja oman katsomuksen pohtiminen mahdollistuvat.

Katsomuskasvatuksella on laajoja sivistyksellisiä, kulttuurisia ja spiritualiteettiin liittyviä tehtäviä, jotka tähtäävät ihmisoikeuksien ja uskonnonvapauksien hengen täysimittaiseen toteutumiseen yhteiskunnassamme. Päiväkodissa yksilöllisen, yhteisöllisen ja yhteiskunnallisen elämänpiirin ulottuvuudet sulautuvat ja kohtaavat arjessa. Uskonnot ja katsomukset vaikuttavat tämän päivän yhteiskunnissa ja kulttuureissa: katsomukset ovat osa lapsen omaa elämää ja häntä ympäröivää yhteisöä. Tämän vuoksi jo pienille lapsille tulisi antaa uskontoihin ja katsomuksiin liittyviä kansalaistietoja ja -taitoja.

Katsomuskasvatus jäsentyy Varhaiskasvatussuunitelman perusteissa (2018) osaksi historiallis-yhteiskunnallista kasvatusta, ”Minä ja meidän yhteisömme” oppimisen aluetta, johon eettis-katsomuksellisuuden lisäksi sisältyy lähiympäristön menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden sekä median näkökulmat. Myös varhaiskasvatustalain (540/2018) mukaan katsomuskasvatukseen liittyy vahva yhteiskunnallinen ulottuvuus. Lain mukaan kasvatukseen tulee ”antaa valmiuksia ymmärtää ja kunnioittaa yleistä kulttuuriperinnettä sekä kunkin kielellistä, kulttuurista, uskonnollista ja katsomuksellista taustaa” sekä ”kehittää lapsen yhteistyö- ja vuorovaikutustaitoja, edistää lapsen toimimista vertaisryhmässä sekä ohjaa eettisesti vastuulliseen ja kestävään toimintaan, toisten ihmisten kunnioittamiseen ja yhteiskunnan jäsenyyteen.”

Kirjoittajat käyttävät tässä teoksessa katsomuksen käsitettä inklusiivisesti, joskin vaihtelevasti. Esimerkiksi osa kirjoittajista painottaa yksilön katsomuksen rakentumisen monimuotoisuutta, kun taas osa viittaa järjestäytyneisiin maailmankatsomuksellisiin kokonaisuuksiin. Katsomusta voi ajatella eräänlaiseksi positioksi, joka yksilöllä tai yhteisöllä on. Tästä positiosta käsin yksilö tai yhteisö tulkitsee sitä, mitä (maailma) on, mitä tieto on, mitä (maailmasta) voimme tietää ja mikä näiden arvo on. Katsomus voi olla paitsi selkeän uskonnollisesti tai uskonnottomasti määrittävä, myös näiden väliin jäävä, monikerroksinen ja jännitteinen.

Kirjan artikkelit ovat tutkijoiden puheenvuoroja, joissa painottuu heidän oma alalta tekemänsä tutkimus ja mielenkiinnon kohteet. Useat kirjan artikkelit kuvaavat katsomuskasvatuksen periaatteellisia kysymyksiä lähellä lapsen maailmaa, tuoden esiin myös pedagogisia näkökulmia. Teoreettis-käsitteellisesti painottuvat artikkelit pyrkivät rakentamaan uutta kieltä katsomuskasvatukseen, mikä on arvokasta etsiessämme laajempaa ymmärrystä lapsesta katsomuksellisena ajattelijana.

Kirjan sisältö on jaoteltu neljän teemaluvun alle. Arto Kallioniemen artikkeli Uskontokasvatuksesta katsomuskasvatukseen: näkökulmia alan historiaan, kehitykseen ja tutkimukseen toimii johdantolukuna kirjan artikkelikokonaisuudelle. Kallioniemi tuo kirjoituksessaan esiin keskeisiä uskonto- ja katsomuskasvatuksen menneisyyteen liittyviä seikkoja sekä luotaa alan tutkimusta ja kehitystarpeita. Tämä taustoittava artikkeli auttaa lukijaa hahmottamaan yhteiskunnallista muutosta ja historiallisia murroskohtia, jotka ovat sysänneet liikkeelle muutoksia uskontoa ja katsomuksia koskevassa kasvatuksessa.

Ensimmäisessä luvussa symposiumin pääpuhujat tarkastelevat ajatusta lapsesta. Tässä teemaluvussa lasta, hänen kasvuaan, arvoja ja katsomuksia käsitteellisestään ja sanoitetaan eri teoreettisista, filosofisista ja teologisista näkökulmista. Arniika Kuusisto käsittelee artikkelissaan Lapsi katsomuksellisena ajattelijana moniuskontoisessa, sekulaarissa kasvuympäristössä lapsen katsomuksellisen ajattelun kehitysprosessia ja arvojen oppimista. Kuusisto muistuttaa, miten monisyinen prosessi lapsen katsomuksen ja arvojen rakentuminen nykyisessä maallistuneessa ja moniarvoisessa yhteiskunnassa on. Kirjoittaja puolustaa varhaiskasvatuksen merkitystä turvallisena "välitilana" kodin ja ympäröivän yhteiskunnan välillä, jossa tulisi olla tilaa arvojen tarkastelulle aikuisen tukemana.

Katja Castillo tuo artikkelissaan Kasvatus eettisenä kohtaamisena: Lapsen toiseus on ensisijaista esiin Emmanuel Levinasin filosofiaan perustuvan ajatuksen eettisyydestä kyseenalaistamisena. Kyseenalaistaminen ja toiseuden tunnustaminen nähdään arvokkaana lähtökohtana lapsen ja kasvattavan välisessä vuorovaikutuksessa, sillä siihen kietoutuu ajatus vastuullisuudesta toista kohtaan. Castillon mukaan eettinen kohtaaminen on pysähtymistä yhteisen ihmettelyn äärelle. Lapsen kysymykset haastavatkin kasvattajaa vastaamaan lapselle, suuntautumaan kohti lasta.

Artikkelissaan Luterilainen lapseuden käsite: Miten käsitykset lapseudesta ja lapsuudesta ohjaavat kasvatusajattelua Eriikka Jankko puolestaan käsittelee luterilaisen teologian antia kasvatusajattelulle. Jankko nostaa luterilaisesta tunnustuksesta nousevan lapseuden käsitteen merkityksiä, jotka haastavat aikuis- ja yksilökeskeisen ihmiskuvan sekä johtavat ajattelemaan kriittisesti perinteisiä

kasvatusihanteita. Kirjoitus inspiroi pohtimaan laajemminkin, millainen potentiaali uskonnollisissa kielissä voi olla lapsikäsitteistön rikastamisessa.

Kirjan toinen teemaluku tarkastelee erilaisia katsomusympäristöjä lapsen identiteetin kannalta. Katsomusympäristö voidaan ymmärtää monitulkintaisesti eräänalaisena horisonttina, jossa esimerki luonto, kertomukset ja vähemmistöposition liittyvät kysymykset nousevat keskeisiksi identiteetin muodostumisen kannalta. Raili Keränen-Pantsu ja Hannu L. T. Heikkinen avaavat artikkelissaan Kerronnallinen ajattelu lapsen katsomuksellisen identiteetin muodostumisessa kertomusten ulottuvuuksia katsomuskasvatuksessa. Kirjoittajat nostavat esiin kulttuurisen kertomusvarannon käsitteen, jolla viitataan lasta ympäröivään laajaan kertomusten maailmaan, jonka osana hän identiteettiään rakentaa. Kyseessä on eräänlainen narratiivinen kiertokulku kun yhteisöllisesti jaetut kertomukset kietoutuvat yksilöllisiin identiteetteihin ja nämä puolestaan liittyvät takaisin kollektiiviseen kertomusvarantoon. Kirjoittajat perustelevat, että katsomus- ja kertomusreflektiivisellä kerronnalla ja kertomuksilla on edelleen tärkeä paikka katsomuskasvatuksessa.

Teemaluvun seuraava artikkeli on Pienryhmäiset uskonnot varhaiskasvatuksen katsomuskasvatuksessa. Artikkelissa Elisa Balčín, Pekka Metso Sari Havu-Nuutinen ja Martin Ubani paneutuvat pienryhmäisiin uskontoihin ja erityisesti ortodoksisuuteen yhteiskunnallisessa katsomuskasvatuksessa. Pienryhmäiset uskonnot katsomuskasvatuksessa on paitsi opetussuunnitelmallinen ja pedagoginen kysymys, mutta myös uskonnollisten ja katsomuksellisten vähemmistöjen tunnustamiseen liittyvä asia. Näistä viimeisestä näkökulmasta artikkelissa esitetään ja pohditaan esimerkiksi vähemmistöjen itse tuottamien materiaalien hyödyntämiseen liittyviä erityiskysymyksiä ja ehtoja mutta myös mahdollisuuksia kehittyvässä yhteiskunnallisessa katsomuskasvatuksessa. Artikkelit kantaa sisällään positiivista viestiä siitä, että monenlainen uskontoon ja katsomuksiin liittyvä rohkea luovuus on varhaiskasvatuksessa mahdollista, kun se perustuu kunnioittavaan keskusteluyhteyteen eri perinteiden, päiväkotien, huoltajien ja lasten välillä.

Panu Pihkala puolestaan nostaa esiin erittäin ajankohtaisen teeman, lasten luontosuhteen, artikkelissaan Lapset, luonto ja katsomuskasvatus. Pihkalan tarjoaa luontosuhteen käsittelyyn uuden lähestymistavan varhaiskasvatuksen näkökulmasta: luontosuhteen köyhtyminen uhkaa muun ohella ihmisen kykyä käsitellä eksistentiaalisia kysymyksiä ja ymmärtää katsomuksellisia asioita. Teema linkittyy varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden ympäristökasvatuksellisiin tavoitteisiin ja laajentaa näin näkemystämme katsomuskasvatuksen roolista.

Teemaluvun päättää Heini Paavolan ja Sylvia Hakarin artikkeli Moninainen katsomusympäristö ja lasten identiteetit: näkökulmia eri konteksteista, jossa he tarjoavat kurkistuksia eri maiden varhaiskasvatustodellisuuksiin, joissa uskontoihin ja katsomuksiin liittyviä aiheita sallitaan, rajoitetaan ja kätketään. Tarkastelu mahdollistaakin kriittisen pohdinnan suomalaisen varhaiskasvatuksen kehittämisessä, jossa katsomuksiin liittyvät kysymykset on koettu haastaviksi. Paavola ja Hakari nostavat myönteisen suhtautumisen katsomusten moninaisuuteen opettajan ja kasvattajan avainasenteeksi katsomustietoisien varhaiskasvatuksen kehittämisessä.

Kolmannessa teemaluvussa käsitellään lasta katsomuksellisena kokijana ja ilmaisijana. Tätä näkökulmaa on suomalaisessa varhaiskasvatuksen tutkimuksessa tarkasteltu verrattain vähän. Myös pedagogisesti aihe herättää kysymyksiä lapsen uskonnonvapauden toteutumisesta. Muutoksen aikaansaamiseksi varhaiskasvatuksen käytänteissä olisi hyvä pohtia, millaisia katsomuskasvatuksen pedagogisten toimintaympäristöjen tulisi olla. Vallalla on pedagogisen mielikuvituksen puuttumista, joka pysäyttää varhaiskasvatussuunitelman perusteiden (2018) sisältämien periaatteellisten näkökulmien käyttöönoton varhaiskasvatuksen arjessa. Artikkelissa Lapsi sakraalitulissa: kokemus katsomuskasvatuksen ytimessä Saila Poulter, Dani Lahtinen, Kaarina Lyhykäinen ja Sanna Yli-Koski-Mustonen valottavat sitä, miten yhteistyötä huoltajien ja eri uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen kanssa voisi tehdä vierailujen merkeissä. Myös katsomuksiin liittyvän oppimisen ytimessä on kokemus ja sen tutkiminen. Kirjoitus rohkaisee ottamaan askeleita kohti katsomuskasvatuksen kokonaisvaltaista, kokemuksellista ja elämyksellistä maailmaa.

Aino-Elina Kilpeläinen ja Jenni Urponen käsittelevät artikkelissaan Musiikki alle kolmevuotiaiden katsomuskasvatuksessa lasten spiritualiteetin tukemista ja katsomuskasvatusta erityisesti musiikin näkökulmasta kodin, kirkon ja yhteiskunnan varhaiskasvatuksen konteksteissa. Artikkelissa esitellään virsimuskari-menetelmää, joka on suunnattu alun perin kirkon varhaiskasvatukseen, mutta sen ideoita voidaan soveltaa myös yhteiskunnan tarjoamassa katsomuskasvatuksessa.

Musiikin käytön tarkastelua katsomuskasvatuksessa jatkaa Inkeri Ruokonen artikkelissaan Lapsen spontaani laulu spiritualiteetin kokonaisvaltaisena kanavana. Tutkijan keräämän aineiston kautta piirtyy lukijalle kiehtova kuva maailmasta, jossa esikouluikäinen lapsi ilmaisee tekemiensä sanoitusten kautta eettistä pohdintaa, elämän merkityksen ja jumalasuhteen ihmettelyä. Artikkelissa painotetaan, että lauluimprovisaatio liittyy lapsen vapaaseen taiteelliseen ilmaisuun ja sitä tulisi ymmärtää lapsen spiritualiteettiin ja katsomukselliseen ilmaisuun liittyvänä kanavana.

Artikkelikokoelman päättää yhteistyön ja johtamisen näkökulmiin keskittyvät artikkelit. Lapsen parhaaksi toimiminen edellyttää johtamisessa määrätietoista ja sitoutunutta työskentelyä. Toisaalta

katsomuskasvatuksen laadun ja resurssien kannalta yhteistyö lähiympäristön toimijoiden kanssa on tärkeää. Ilkka Tahvanainen ja Jarmo Kokkonen tuovat esiin kirkon ja seurakunnan näkökulmista sen, mitä monialaisuus yhteistyössä tarkoittaa. He nostavat kirjoituksessaan Kehittyvä katsomuskasvatus ja kirkon monialainen yhteistyö esiin tapoja jäsentää yhteistyötä sekä kirkollisten kulttuuriympäristöjen merkitystä oppimiselle ja erityisesti leikille. Varhaiskasvatuksen historiaa luotaavassa kirjoituksessaan kirjoittajat tuovat esiin varhaiskasvatuksen katsomukselliset juuret ja avaavat konkreettisin ehdotuksin, miten tänä päivänä kumppanuuden ja yhteistyön ajatus voi parhaiten vaalia lapsen itsensä näköisen elämän mahdollistumista.

Artikkelissa Pedagoginen johtajuus ja katsomuskasvatus varhaiskasvatuksessa Elina Fonsen, Leena Lahtinen ja Petteri Mikkola tuovat esiin, kuinka johtajuuteen sisältyy aina selkeä arvonäkökulma. Johtajan tulisi varmistaa oppimisympäristön rakentuminen, jossa tavoitteena on varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden mukaisesti kielellisen, kulttuurisen ja katsomuksellisen moninaisuuden myönteinen kohtaaminen. Tämä edellyttää pedagogiselta johtajuudelta arvojen ja katsomusten tunnistamista, jotta varhaiskasvatus edistää kasvua hyvään elämään.

Uskontokasvatuksen rikkaasta perinteestä ponnistava katsomuskasvatus on historiallisesti vielä vaiheessa, jossa se hakee näkökulmiensa vakiintumista. Sen tulevaisuuteen liittyy kuitenkin valtava potentiaali edistää lapsen hyvää. Toivomme, että tämä teos toimii inspiraationa varhaiskasvatuksen parissa työskenteleville toteuttaa uteliasta ja ennakkoluulotonta, lapsenkokoista katsomuskasvatusta.

Etäyhteyksin äärellä 1.2.2021

Saila Poulter, Martin Ubani, Marja Laine ja Arto Kallioniemi